

УДК [37.013/.014:316.7](477)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpe.2019.34.10593>

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ АКЦЕНТИ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ: ПЕРСПЕКТИВА Й РЕТРОСПЕКТИВА

Світлана Цюра

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Туган-Барановського, 7, Львів, Україна, 79005
svitlana.tsyura@lnu.edu.ua*

Простежено культурні, соціальні, педагогічні акценти українського освітнього простору в їх ретроспективі, це: майже безперервний розвиток україномовної освіти поруч з іноземною експансією, що внесла у загальний культурний контекст освіти іншомовний дискурс; нерівномірне розташування осіб і груп у вищу, середню і нижчу страти за критерієм рівня освіти, з лівовою часткою нижчої страти, нетривалими періодами зростання середньої; соціальне партнерство школи, громади, сім'ї – дало змогу розвивати україномовну освіту.

Визначено перспективи, що узгоджуються із тенденціями сучасного глобалізованого й конкурентного освітнього середовища: “емпіризація” освітніх програм вищої школи; опора викладання на досвід професійний, суб'єктний навчання компетентностей; “детеоретизація” освітніх програм; акцентування на засвоєння інструментів пошукової діяльності; гуманітарні, соціально орієнтовані цілі навчання і дослідження; полікультурність освітнього простору; інформаційна свобода як свобода доступу і свобода вибору; прагнення до консенсусу між соціальним та індивідуальним у цілях освітнього простору; доступ до освітніх послуг без обмеження.

Ключові слова: освітній простір, соціокультурний простір школи, педагогічний простір.

Актуальність проблеми дослідження. Звільнення від обмежувальних рамок радянського соціокультурного середовища привело український простір освіти та виховання в умови більш активного діалогу зі світовим, а насамперед європейським та північноамериканським простором з його інтегративними процесами, розвиненою установкою на пріоритет цінності особи й конструктивного поля соціуму, загальнолюдських цінностей. Унаслідок такої взаємодії в українській освіті активізовано, або й започатковано чимало процесів, що відбуваються відповідно до глобальних тенденцій в освіті.

Перспективи розвитку освітнього простору української школи у контексті аналізу його найбільш очевидних змін і процесів чітко визначає,

насамперед, *тенденція руху на узгодження з аналогічними явищами й характеристиками європейського простору вищої освіти*. Ці перспективи, за невеликими винятками, окреслено у більшості прийнятих у період незалежності нормативних документів України про освіту. Рух за цією тенденцією привів до узгодження багатьох освітніх стандартів: освітні та наукові рівні та кваліфікації, ступені освіти, поняття та види освітніх програм, процедури вимірювання одиниць навчального часу тощо. Під кінець другого десятиліття XX ст. освітнього простору української школи започатковано:

- узгодження освітніх цілей, стратегій і пріоритетів через формулювання очікуваних результатів навчання (Дескриптори Національної рамки кваліфікацій);
- створення незалежних агенцій оцінки якості освіти й акредитації освітніх програм;
- спрощення процедур ліцензування освітніх програм;
- фінансово-господарської автономії ВНЗ тощо.

Аналіз досліджень та публікацій. У наукових дослідженнях освітній простір найчастіше розмежовують на організаційно-інституційний та суб'єктно-діяльнісний (С. Гершунський [1], О. Леонова, Н. Рибка, В. Слободчиков, Т. Ткач [6], І. Шендрик, Т. Чернецька). Контент-аналіз трактування дослідниками поняття освітній простір та характеристику механізмів його утворення провела А. Цимбалару [7]; становлення та сутність поняття “простір освіти” у контексті філософському проаналізував В. Коновальчук [4]. Соціальну й педагогічну специфіку утворення європейського простору вищої освіти вивчала Н. Касярум, узагальнивши такі характеристики освітнього простору, як: “територіальна визначеність освітніх послуг, цілісність елементів освіти, наявність просторових координат, інформаційність, особистісно-розвивальна спрямованість освіти, єдність вимог до змісту освіти на певному рівні та певній території, характерних для суспільства або громади за передання соціального досвіду” [3, с. 108]. Освітній простір як місце розгортання педагогічних відносин вивчав О. Разуменко, як підсистему соціального простору – А. Семенова.

Виявлено, що у нормативних та концептуальних джерелах термін “освітній простір” найбільш традиційно характеризують у поєднанні з об'єктним означенням та належністю – глобальний (світовий) освітній простір, міжнародний освітній простір, європейський освітній простір, український освітній простір, освітній округ, освітній простір школи, освітній простір класу.

Соціокультурні та педагогічні акценти українського освітнього простору є феноменами самоорганізованого простору, а тому змінними, детермінованими й такими, що самі детермінують.

Мета дослідження – простежити культурні, соціальні та педагогічні акценти українського освітнього простору в їх історичній ретроспективі, визначити перспективи, що узгоджуються з тенденціями сучасного глобалізованого й конкурентного освітнього середовища, загальною динамікою і спрямованістю освітніх змін, реформ освітніх систем.

Виклад основних результатів дослідження. Вважаємо доцільним звернути увагу на доцільність розмежування широкого й вузького трактування терміну “освітній простір”. У найширшому розумінні поняття освітнього простору у світовому чи вітчизняному вимірі – це функціонування й взаємодія усіх процесів, що відбуваються в соціокультурному середовищі всюди, де: діють освітні організації формального й неформального характеру, інституційні й неінституційні; відбуваються процеси навчання та виховання; впливають один на одного й еволюціонують суб’єкти педагогічної взаємодії.

У вузькому розумінні освітній простір шкільного закладу, класу, навчальної групи – це те самоорганізоване освітнє середовище, яке: утворюється діяльністю та взаємодією суб’єктів даного педагогічного процесу; відображає, розвиває й зберігає соціокультурні та педагогічні акценти широкого простору з усім його сучасним глобалізованим й традиційним контекстом. Детальніше особливості самоорганізованої взаємодії у специфіці полікультурного середовища розглянуто у працях Т. Гринкевич [2].

Якщо розглядати сучасний освітній простір у його глобальному вимірі, станом на кінець другого десятиріччя ХХІ ст., сукупність процесів, які активно ініціюють й започатковують в освітніх інституціях усіх рівнів, форм і цілей, то можемо узагальнити, що його характеризують такі тенденції, як:

– “емпіризація” освітніх програм вищої школи, опора викладання на досвід професійний чи суб’єктний (у тім числі й досвід учня, студента) та визначення цілей навчання як досягнення не лише знань, а й компетентностей, готовності діяти на основі знань про способи отримання й обробки інформації, інструментальних компетентностей досвіду діяльності максимально наближеної до професійної, або важливої для життєдіяльності;

– “детеоретизація” освітніх програм вищої школи, перенесення акцентів цілей навчання на ті наукові знання, що забезпечують досвід: пошукової, дослідницької діяльності у визначеній галузі; оперування способами їх теоретичної й емпіричної обробки; формування гуманітарних, соціально орієнтованих цілей науково-дослідної активності;

– полікультурність освітнього простору як на рівні теоретичному – доступ до загальнонаукових досягнень, так і на рівні культурному – загальнолюдських;

- інформаційна свобода, як свобода доступу так і свобода вибору для всіх учасників освітнього процесу й опосередкованих споживачів;
- прагнення досягти консенсусу між соціальним та індивідуальним у завданнях і цілях освітнього простору;
- прагнення максимально спростити доступ до освітніх послуг, інформаційних джерел, у тім числі долаючи як фізичні, психологічні, так і фінансові обмеження;
- прагнення сформувати умови освітнього процесу, що сприяють розвитку соціальних умінь, соціально відповідальної поведінки, досвіду критичного мислення.

Вивчення особливостей освітнього простору вищої школи дало змогу Н. Касярум виокремити чотири етапи у його розвитку: 1) безпосереднє спілкування особистості з носіями соціального досвіду до винаходу писемності; 2) акумулювання своєрідних вузлів освітнього простору в монастирях та університетах, які привели до освітньої стратифікації, тобто наявності в суспільстві освітніх середовищ з різними освітніми можливостями, освітнім потенціалом; 3) вирівнювання характеристик освітнього простору завдяки книгодрукуванню, розвитку транспорту та засобів зв'язку; 4) інтеграція та глобалізація освітнього простору [3, с. 108].

Погоджуючись із логікою дослідниці, урахуємо також характерну для сучасної європейської історіографії так звану “шестичленну періодизацію” – прадавня історія, давня, середньовічна, раннього нового часу, модерної доби й новітньої епохи [5]. Кожен із цих періодів в історії школи та освіти України, починаючи із давньої історії, мав свою соціокультурну специфіку, яка суттєво позначилася на розвитку освітніх систем.

Шляхом порівняльно-історичного аналізу розглянуто історичну ретроспективу й перспективи українського освітнього простору та узагальнено його такі акценти:

Культурні – у монокультурний, монорелігійний, моноідеологічний розвиток українських земель (характерний для багатьох держав раннього європейського Середньовіччя) втрутилися хвилі зовнішньої колонізації – масштабна військово-політична й культурна експансія сусідніх народів. Її наслідками були внесення в український культурний контекст іншомовного дискурсу і панівної на різних рівнях мовної практики, маргіналізація автохтонного культурного простору, детермінування в освіті не полікультурних, а асиміляційних стандартів, що охопили структуровані відносини усіх підсистем освітнього простору: цілепокладання, актуальних мотивів, змістово-процесуальні, управлінські. З невеликими перервами, тривалістю у декілька десятиліть, іншомовні культурні акценти діяли здебільшого дуже потужно від 1240 до 1991 рр. Можна прогнозувати, що їх детермінативний ефект матиме місце й надалі, але його специфіка у

полікультурному просторі має тенденцію до зменшення, головню, шляхом відкритості інформаційного середовища, відсутності обмежень на пересування, у тім числі й для здобуття освіти.

Соціальні освітнього простору є підструктурою усталених соціальних відносин, установок, стандартів і, якщо брати за основу стратифікацію – розташування осіб і груп горизонтальними шарами (стратами) за критеріями нерівності в прибутках, власності, обсягу влади, престижної професії, рівня освіти тощо, то вища, середня і нижча страти історично в українському суспільстві зображені дуже нерівномірно: з лівовою часткою нижчої страти, нетривалими періодами зростання середньої, – ця ситуація зберігається й до сьогодні. Відповідно, соціальні акценти фіксувалися освітнім рівнем (народна школа, однокласна школа, дяківка) або освітньою політикою колонізаторів (так званий “указ про кухарчиних дітей”, відсутність наступності освітніх програм, полонізація, русифікація, румунізація, пацифікація тощо). Сучасна тенденція доступу до освіти без будь-яких обмежень, функціонування постіндустріальних, достатньо однорідних “суспільств середнього класу” дуже далека перспектива на фоні соціальної поляризації суспільства. Однак із розвитком ІТ-технологій, за критерієм освіти, середня страта має тенденцію до зростання.

Педагогічні освітнього простору української школи розвивалися в контексті, характерному для загальноєвропейського, однак переважала яскрава тенденція соціального партнерства школи, церкви, громади, сім’ї. Це дало можливість зберегти й розвинути україномовну освіту в умовах колоніального підпорядкування та в періоди боротьби за державність і незалежність. Останніми роками ця тенденція партнерства виявила тотожність глобальній тенденції до формування досвіду партнерства школи-дитини, школи-спільноти, університету-студента, університету-працедавця. Педагогічний простір сучасної української школи є складною, цілісною, відкритою системою на ґрунті взаємодії, що самоорганізовується й еволюціонує.

Розгляд культурних, соціальних та педагогічних акцентів освітнього простору української школи у їх ретроспективі дає можливість визначити чимало перспектив їх розвитку, що зберігають свою динаміку протягом усього періоду незалежності, як-от: ігнорування сільськими громадами ініціативи укрупнення шкіл; сегрегація шкіл для національних меншин в окремих регіонах; збереження тенденцій спеціалізації шкіл; розвиток ринку додаткових освітніх послуг у різних формах та приватної освіти; пріоритет до отримання освіти, яка має актуальні ринкові перспективи.

Висновок

Простежено культурні, соціальні та педагогічні акценти українського освітнього простору в їх історичній ретроспективі: майже безперервний

розвиток україномовної освіти на фоні іноземної експансії, що внесла у загальний культурний контекст освіти іншомовний дискурс; нерівномірне розташування осіб і груп у вищу, середню і нижчу страти за критерієм рівня освіти, з лівовою часткою нижчої страти, нетривалими періодами зростання середньої; соціальне партнерство школи та громади, школи та сім'ї, що дало можливість розвивати в умовах колонізації україномовну освіту, відповідає глобальній тенденції до формування педагогічного партнерства.

Визначено перспективи, що узгоджуються із тенденціями сучасного глобалізованого й конкурентного освітнього середовища, та названо ті, які мають найбільш виразну динаміку, що можна характеризувати як типові протягом усього періоду незалежності.

1. *Гершунский Б. С.* Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б. С. Гершунский. – Москва : Совершенство, 1998. – 608 с.

2. *Гринкевич Т.* Педагогічна взаємодія у специфіці полікультурного середовища / Т. Гринкевич, С. Цюра // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2005. – С. 156–165.

3. *Касярум Н.* Освітній простір : становлення поняття / Н. Касярум // Витоки педагогічної майстерності. – 2013. – С. 107–113. – (Серія : Педагогічні науки ; вип. 12).

4. *Коновальчук В.* Становлення та сутність поняття “простір освіти” / В. Коновальчук // Людинознавчі студії. Філософія. – 2014. – Вип. 30. – С. 191–203.

5. *Кульчицький С. В.* Періодизація історії України / С. В. Кульчицький // Енциклопедія історії України : у 10 т. Т. 8 / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – Київ : Наукова думка, 2011. – С. 155.

6. *Ткач Т. В.* Освітній простір особистості: психологічний аспект: монографія / Т. В. Ткач ; Інститут ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ : Запоріжжя, 2008. – 272 с.

7. *Цимбалару А. Д.* Освітній простір: сутність, структура і механізми створення / А. Д. Цимбалару // Український педагогічний журнал. – 2016. – № 1. – С. 41–50.

*Стаття: надійшла до редколегії 27.08.2019
доопрацьована 21.09.2019
прийнята до друку 05.10.2019*

SOCIAL-CULTURAL AND PEDAGOGICAL ACCENTS OF THE EDUCATIONAL SPACE OF THE UKRAINIAN SCHOOL: PROSPECTS AND RETROSPECTIVE**Svitlana Tsyura***Ivan Franko National University of Lviv,
Tuhan-Baranovskoho Str., 7, Lviv, Ukraine, UA-79005*

Cultural, social, and pedagogical accents of the Ukrainian educational space in their retrospective are examined in the article, such as almost a continual development of the Ukrainian-speaking education alongside the foreign expansion that brought a foreign discourse in a general cultural context; disproportionate disposition of people and groups in a high, medium, and low strata according to the criteria of the educational level with a lion's share of a low stratum, and short periods of an increase of a medium one; social partnership of a school, community, and a family – all these things allow to develop Ukrainian-speaking education.

The following prospects that correspond to the tendencies of a modern, globalized, and competitive educational environment are determined:

“empirisation” of the educational programs of a high school, the accent of teaching on the professional or subjective (including the experience of a pupil, student) experience and a determination of the educational aims as the achievement of not only knowledge but also competences, readiness to act on the basis of knowledge during the attempt of getting and working up an information, instrumental competences of the experience of the activity maximally approximate to the professional one or important for vital activity;

“detheorisation” of educational programs of a high school, a transfer of the accents of educational aims to those scientific knowledge that provide experience: of a searching, scientific activity in a determined sphere; of the operating of the methods of their theoretical and empirical working up; of the formation of pertaining to the humanities and social-oriented aims of scientific-research activity;

polyculture of an educational process on both theoretical (the access to the general cultural achievements) and cultural (to the universal human achievements);

informational freedom, including the freedom of access and the freedom of a choice for all the participants of the educational process and mediated consumers;

the desire to achieve a consensus between something social and individual in the tasks and aims of the educational space;

the desire to maximally simplify the access to the educational service, informative sources, overcoming physical, psychological, and financial restrictions;

the desire to form the conditions of an educational process that contribute to the development of social skills, social-responsible behavior, the experience of critical thinking.

Key words: educational space, social-cultural space of a school, pedagogical space.